

RUSÇA ETKİSİNDEKİ KAZAKÇA

KERİME ÜSTÜNOVA

Sosyal, ekonomik, tarihî, coğrafi vb. etkenler, diller arasındaki sözcük alış-verişini arzu edilmemesine karşın kaçınılmaz kılmıştır. Türkçe de, tarihî gelişimi içinde ilişkide bulunduğu ülkelerin dillerinden sözcük almış, onlara sözcük vermiş; hatta tehlikeli bulunmakla birlikte zaman zaman yabancı kuralların girişine bile engel olamamıştır. Aksan, “*Ödünç ögeler ilişkilerin ölçüsü oranında dilden dile aktarılmıştır.*”¹ diyerek pek çok ögenin diller arasında gezdiğine dikkat çekmiştir.

İlişkilerin sıcaklığı, doğal olarak alıntı sözcük sayısını artırmış; örneğin; İslâmiyetin kabulü, Araplarla girişilen ticarî ilişkiler, Arap ve Fars Edebiyatlarının popüler olduğu dönemlerde Türk şairleri tarafından yakından izlenmesi, ardından taklit edilmesi vb. etkenler, Türkçeye Arapça ve Farsça sözcüklerin, kuralların akın etmesine yol açmıştır. Diğer yandan yakın komşumuz Rusya ile ilişkilerimizin sınırlı oluşu sonucunda da, Türkçeye çok az sayıda Rusça sözcük girmiştir. Bugün Erzurum ağzında bulunan *kartol* (patates), *istikan* (bardak), *zanka* (kızak biçiminde fayton), *bedira* (metal kova), *çaynik* (çaydanlık), *gapısga* (kapuska), *isdol* (sehpa), *katilih* (sefer taşı), *malinki* (küçük), *pej* (soba), *samavar* (semaver) ve *sımışka* (ay çiçeği)² vb. sözcüklerin dile girişi, Birinci Dünya Savaşı sonunda Rusya'nın Erzurum'u işgal ettiği yıllara rastlar. Almancada da bulunan “kartoffel”in dilimize Rusçadan girişi son derece doğaldır. Çünkü Türkiye'ye, özellikle Erzurum'a çok uzak olan Almanya'dan sözcük alışverişi yapmak için gerekli zemin oluşmamıştır. Zaten Almanya'yla sınırlı olan ilişkiler Türkçeye Almancadan sözcük girişini zayıflatmıştır.

1 Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil, Genel Çizgileriyle Dilbilim I*, TDK Yayınları: 439, s. 137, Ankara 1990.

2 Efrasiyap Gemalmaz, *Erzurum İli Ağzları* (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler) C. III, s. 192, 186, 347, 39, 62, 119, 185, 193, 217, 257, 269 Erzurum, 1978.

Türkçedeki Rusça sözcüklerin azlığına karşın, Rusçada Türkçe sözcük sayısı oldukça fazladır. Bunların çok azı Rusçaya Türkiye Türkçesinden girmiştir; bugün Rusçada bulunan 2000'i aşkın Türkçe sözcük,³ Türk Cumhuriyetleri diye adlandırdığımız ve bir zamanlar Sovyetler Birliği sınırları içinde yaşayan -Tartarca, Başkurtça, Çuvaşça, Yakutça, Kırgızca, Özbekçe, Kazakça vb. Türk topluluklarının dillerinden geçmiştir. Bunun nedeni doğal olarak Türk topluluklarının Ruslarla iç içe yaşamasıdır. Tabii Rusça da aynı oranda diğer Türk dillerini etkilemiştir. Öyle ki, bunlar sadece Rusça sözcük / kural almakla kalmamış, batı kökenli sözcükleri bile Rusça üzerinden almışlardır. Çözülmenin başladığı 1990 yılına kadar yazı ve konuşma dili olarak Rusçanın kullanılması, toplulukların dillerine büyük darbe vurmuştur.

Bugün 1999 yılına gelindiğinde, yani bağımsızlıklarını kazandıktan sekiz sene sonra bile, aynı etkinin ya da tehdidin söz konusu olduğunu görmekteyiz. Farklı Türk topluluklarına ait insanların iletişimlerini Rusça aracılığıyla sağlaması, aynı kökten gelen diller arasındaki yakınlığı düşününce, acı vermektedir. Örneğin; nüfusun yüzde kırkı Kazak olan Kazakistan'da, yazılı ve sözlü her türlü yayın organlarında Rusçanın kullanılması, halkın, özellikle aydın kesimin Kazakça bildiğini bile inkâr etmesi, Kazak halkının henüz dil bilincine ulaşmadığının, Rusça konuşmaktan vazgeçmediğinin en büyük göstergesi durumundadır. Beş yıl içinde Kazakça öğrenemeyenlere devlet dairelerinde iş verilmeyeceği kararına karşın çarşıda, pazarda, sokakta, okulda, evde hâlâ Rusça konuşulmaktadır. Pazarda Kazakça sorduğunuz sorunuza Rusça cevap verilmekte, "*Kazakça aytınız*" diye uyarı aldıktan sonra Kazakça karşılık verilmektedir. Her türlü sanat, kültür ve sosyal etkinliğin yoğun yaşandığı / yaşanması gerektiği şehir merkezleri -özellikle başkentler- aynı zamanda dilin gelişmesine, zenginleşmesine katkıda bulunurlar. Bu, dünyanın birçok yerinde böyledir. Ancak Kazakistan'da bunun tam tersi olmaktadır. Yıllarca başkentlik etmiş Almaata'da insanlar Kazakça bildiklerini söylemekten kaçınmaktadırlar. Kazakçanın konuşulduğu yerler, genellikle şehir merkezlerinin dışı, kırsal kesim; Kazakça bildiğini söylemekten utanmayanlar da buralıdır.

3 Ayrıntılı bilgi için bk. *Türkçe Sözlük*, (Yeni Baskı) C. I, Önsöz, Ankara 1988.

“Rus dili ve Rus kültürünün bu ülkelerde yerleşmesinin temel nedenlerinden birinin Rusça eğitim ve Rus okulları olduğu gerçeği göz önüne bulundurularak, konu üzerinde biraz daha durmakta yarar vardır. Bu ülkelerin Latin alfabesine geçmeleri kuşkusuz ki ortak kültürün gelişmesine büyük katkılar sağlayacaktır.”⁴

Yılların getirdiği birikimle Rusçanın Kazakça üzerindeki etkisi, hatta baskısı özellikle konuşma dilinde her alanda sıkça görülmektedir. Bu, dilin yapısını olumsuz yönde etkilediği gibi, Türkçeye özgü ahengi de ortadan kaldırmaktadır. Yukarıda belirlediğimiz etkenlerin sonucunu birkaç somut örnekle şöyle açıklayabiliriz:

1. Sözcükler, Rusçanın etkisiyle yazılı ve sözlü dilde Türkçenin kurallarına aykırı biçime getirilmektedir. *Almaata*, zaman içinde Almatı biçimini alır. Doğası gereği dil, zaman içinde değişime uğrar; ancak yazı dilinde *Almaty* olarak kullanımını sürdürmesi düşündürücüdür. İşin ilginç yanı ise, bundan rahatsızlık duyanların olmayışı, ya da böyle gözükmemesidir.

2. “Kazakistan” sözcüğünün ısrarla *Kazakstan* olarak kullanılmasıyla, “Türkçede ünsüz yığılması yoktur.” kuralı bir anda alt üst edilmektedir.

3. Cadde adları değiştirilip Rusçaları yerine Kazakçalarının yazılması, Kazakça konuşmaya teşvikte pek işe yaramamış olacak ki halk, -belki de alışkanlıktan olsa gerek- bilinçsizce Rusçalarını kullanmaya devam etmekte; *Dostık* yerine *Lenina*, *Jeltoksan* yerine *Mira*, *Kazıbek* yerine *Sovyetkska*’yı tercih etmektedir. Oysa *Jipek Jolu*, *Kabanbay Batır*, *Navruzbay Batır*, *Kazıbek*, *Abay*, *Ablayhan*, *Kurmangazi*, *Jeltoksan*, *Dostık* gibi o kadar güzel cadde adları var ki... Halkın bir kısmı caddelerin hem Kazakça, hem Rusça adını bilmekte; kimi Kazakçasını, kimi Rusçasını, kimi de yerine göre her ikisini kullanmaktadır. Fakat Kazakçasını bilmeyen, ya da ısrarla Rusçasını kullananlar da az değil. Üstelik eskisine (Rusçasına) alışmışken, şimdi yenisinin gereğini anlayamayıp yöneticilere sitem edenler de azımsanmayacak kadar çok.

4 Prof. Dr. Halil Seydioğlu, “Türk Cumhuriyetlerimizle İlişkilerimiz”, Gerçekçi Bakış.

4. Sözcük öbeklerinin gereksiz yere uzatılması, Türkçeye bağdaşmayan bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonda bulunan asıl ögenin -tamlanan- niteliklerinin mutlaka verilmesi gerektiği mantığıyla;

“ <i>Abay Üniversitesi</i> ”	yerine	<i>Abay Adındaki Memleketlik Üniversitesi;</i>
“ <i>Astana’da</i> ”	yerine	<i>Respublikamızın astanası Astana Galasında</i> <i>Kazakistan Respublikasının astanası Astana Galasında</i> <i>Kazakistan’ın başgalası Astana’da</i> <i>Janagala Astana’da</i> <i>Astana Galasında</i>

ifadeleriyle dildeki en az çaba yasası -en az emek ile en etkili anlatıma ulaşma kuralı- ihlâl edilmekte; dilin tekrarı sevmediği, tekrardan kaçınmak için eksilteli yapılara başvurduğu göz ardı edilmektedir. Derin yapıda bulunması gereken birimlerin yüzey yapıya çıkarılmasıyla dilin sahip olması gereken estetik, ortadan kalkmaktadır.

5. Yabancı etkisinden nasibini alan yapıların başında, kişi adları gelmektedir. Bugün Türkiye Türkçesinde bulunan adların bir kısmı, Kazakçada olduğu gibi; bir kısmı da ses değişikliklerine uğramış olarak yaşamaktadır. Ortak adların büyük bir bölümü, henüz lehçelerin oluşmadığı dönemlerde, özellikle İslâmiyetin ve İslâm edebiyatının etkisinin yoğun olduğu yıllarda, Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçmiştir.

Ses değişikliği geçiren ortak adlar:

Berk > <i>Berik</i>	Türkçe / Ar. F.	Polat > <i>Bolat</i>	Farsça
Şule > <i>Saule / Şaule</i>	Arapça	Candost > <i>Jandos</i>	Farsça
Rana > <i>Ragina</i>	Arapça	Çolpan > <i>Şolpan</i>	(?)
Fatma > <i>Batima</i>	Arapça	Medine > <i>Madina</i>	Arapça
Kıvanç > <i>Gıvanış</i>	Türkçe	Gül > <i>Gul</i>	Farsça

Elmas > <i>Almas</i>	Arapça	Gayret > <i>Kayrat</i>	Arapça
Gevher / Cevher > <i>Gavhar</i>	Farsça	Kurban > <i>Kurman</i>	Arapça
Gülcennet > <i>Guljanat</i>	Farsça + Arapça	Kerim > <i>Karim</i>	Arapça
Kerime > <i>Karima</i>	Arapça	Aliye > <i>Galiya</i>	Arapça
Ganime > <i>Galima</i>	Arapça	Emine > <i>Emine</i>	Arapça

Her iki dilde de aynı olan adlar:

*Dilara, Gülmira, Elmira, Gülümhan, Alim, Anar, Süyünbüke, Aybüke, Abid, Nurlan, Timur, Aygül, Gülnaz, Muhtar, Erengaib, Murat, Ümit, Naima, Ravşan, Zemire / Zamira vb.*⁵

Yalnız Kazakçada olan adlar:

*Almagül, Ayna, Bavurjan, Bagila, Boda/Bota, Botagöz, Bagila, Galina Kuralay, Janar, Jana, Janagül, Ulan, Marhabat, Mahabbat, Bekbolat, Klara, Sergey,*⁶

Kişi adlarındaki bu değişimde, lehçenin yaşadığı doğal gelişmenin rolü vardır. Bizim itirazımız bu adların çoğu kez Rusçanın etkisiyle kısaltılmış biçimleriyle kullanılışınadır; *Dilara > Dila*, *Dinara > Dina*, *Dima > Dim*, *Alma > Aleke*, *Timur > Take*, *Berik > Bake*, *Bolat > Bake*, *Murat > Make* olmaktadır. İnsanlar kısaltılmış adları kullanmaktan, neredeyse tam adlarını unutmuş durumdadırlar. Kısaltmalarda özellikle bayan adlarının sonuna “a” getirilmesi cinsiyet kavramı ve küçültmeyle ilgilidir. (bk. 6. ve 7 madde)

6. Rusçanın en belirgin özelliklerinden biri, Türkçeye hatta Altay dilleriyle asla bağdaşmayan sözcüklerdeki cinsiyet kavramıdır.⁷ Dişil adların sonu (bir iki istisna hariç) mutlaka “a” ile biter. Kazakçada özel adlarının sonunda rastlantı

⁵ Uzun ünlüler, Kazakçada kısa söylendiği için gösterilmedi.

⁶ Örneklendirilen adlar, günlük yaşamda sıklıkla duyulanlar içinden, herhangi bir ayrıma gidilmeksizin gelişigüzel seçilmiştir. Kazakçadaki kişi adlarının bir kısmı Türkçe olmakla birlikte, bir kısmı Arapça ve Farsçadan, bir kısmı da Rusçadan alınmıştır. Türkçe olanların azlığını belirtmek için ilk gruptaki örneklerin yanında kökenine ilişkin bilgi verilmiştir.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Genel Çizgileriyle Dilbilim I*, TDK Yay: 439/1, Ankara 1990, s. 110-120; *Her Yönüyle Dil Genel Çizgileriyle Dilbilim II*, TDK Yay: 439, Ankara 1989 s. 89-91

sonucu “a” bulunanlar dışında, ünsüzle biten adların sonuna birer “a” eklemek, âdeta gelenek hâline gelmiş. *Gavhar* > *Gavhara*, *Aynur* > *Aynura*, *Şolpan* > *Şolpana*, *Gülнар* > *Gülнara* vb. Bunların bir kısmı kimliklere bile *Gülнara*, *Aynura* gibi a’lı biçimleriyle işlenmiştir.

7. Adların sonun gelen ve sevgi belirten ekler de, *Sergey* > *Seryoşki*, *İnna* > *İnnoşka* örneklerinde olduğu gibi Rusçanın etkisinden kurtulamamışlar. *Sona* > *Sonaçki* / *Sonişka*, *Nur Muhammed* > *Nuriçki*, *Gülнар* > *Gülнara* / *Gülнarka* olmuş.

8. Cadde adlarının sonuna ilgi durumu eki işleviyle “a” getirmek Kazakçada alışkanlık hâlini almış. Böylece en azından söyleniş bakımından Rusçadaki adlara uydurulacaktır. Tıpkı *Mira*, *Sofya Kavalefskaya*, *Lenina*, *Puşkina*, *Gogola* örneklerinde olduğu gibi.

<i>Abay</i>	yerine	<i>Abaya</i> =	Abay’ın
<i>Ablayhan</i>	yerine	<i>Ablayhana</i> =	Ablayhan’ın
<i>Seyfulin</i>	yerine	<i>Seyfulina</i> =	Seyfulin’in

Oysa Türkçede tamlayan durumu, adın başka bir kavramla ilişkisini anlatır. Sözcüğün sonuna getirilen {-İn} eki, adın gösterdiği nesneyi belli etmeye yarar. Bu nedenle Türkçedeki “*tamlayan tamlanan gerektirir*” kuralı, tamlayanın yalnız başına kullanılmasını engellemektedir. Böylece *Abaya* yapısıyla Türkçenin çok önemli bir kuralı da hiçe sayılmaktadır.

Sonuç: Dil, kültürü oluşturan öğelerin başında gelir. Bu özelliği ile de, bir ulusun başka toplumlarla olan ilişkilerinin etkisinde kalan unsur olarak dikkat çekmektedir. Toplumlar arasındaki yakınlaşmalar, birlikte yaşamalar, etkilenmeler, sosyal, ekonomik, tarihî ve siyasî ilişkiler yüzünden ödünç öğeler dillere girmekte, hatta dilden dile aktarılmaktadır.

Uzun yıllar tarihî, siyasî gerekçelerle Ruslarla bir arada yaşadıkları için Rusçanın etkisinde kalarak kısırlaşmış, gelişmesi durmuş Kazakçanın bir an önce toparlanması, yabancı unsurlardan kurtulması gerekmektedir. Bunun için de öncelikle dil bilinci oluşturulmalıdır. Kazakçanın resmî dil oluşu sözde kalmamalı, harekete geçirilmelidir; iletişim için etkin ve yeterli olduğu halka benimsetilmelidir. Her türlü basın ve yayın organında Kazakça kullanılmalıdır. En önemlisi de

uzun yıllar Rusçanın doğal baskısıyla yaşamış bir dil oluşu derhal unutulmalı; artık bu, bir bahane, sınımlanacak bir liman olmaktan çıkarılmalıdır. Ancak böylece gelişip güzelleşir, gerçek kimliğine kavuşabilir.

KAYNAKÇA

- Adalı, Oya, *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, TDK Yayınları, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1979.
- Aksan, Doğan, *Türkçenin Gücü, Türk Dilinin Zenginliklerine Tanıklar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No. 286, Edebiyat Dizisi: 68, Ankara 1987.
- _____ *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim I*, TDK Yayınları: 439/1, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1990.
- _____ *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim II*, TDK Yayınları: 439/2, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1989.
- _____ *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III*, TDK Yayınları: 439/3, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1990.
- Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Baha Matbaası, İstanbul 1974, TDK Yayınları: 528, Ankara 1990.
- Bilgegil, Kaya, *Türkçe Dil Bilgisi*, Emek Matbaası, İstanbul 1982.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak, Basım-Yayım-Tanıtım, İstanbul 1990.
- Gemalmaz, Efrasiyap, *Erzurum İli Ağzları*, (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler) C. III; Atatürk Üniversitesi Yayınları Nu.: 487; Edebiyat Fakültesi Yayınları Nu.: 89, Araştırma Serisi Nu. 73, Atatürk Üniversitesi Basım Evi, Erzurum 1978.
- Gencan, Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1979.
- Hatiboğlu, Vecihe, *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Nu.. 317, Ankara 1982.
- Külebi, Oya, "Türkçede Eksilti Tümceleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 7/1-2, s. 117-137.s